
DEN SKAPANDE KAPITALISTEN

SVEN OTTO LITTORIN

Det talas mycket om investeringar i det krisdrabbade Sverige. Men vad är det som styr investeringarna? Svaret på den frågan är sannolikt betydligt mer komplicerat än vad den svenska debatten ger intryck av. Investeringsklimatet påverkas såväl av skatter, räntor och arbetskraftskostnaderna men också av vad man skulle kunna kalla för den "kulturella miljön".

Den Dramatenaktuella Ibsenpjäsen John Gabriel Borkman är inte bara en underbart framförd klassiker utan också ett tämligen tidstypiskt exempel på en stark bild av en entreprenör som skapar djupa känslor hos betraktaren.

John Gabriel Borkman sviker i Ibsens pjäs sin älskade Ella Rentheim för egen vinnings skull. Han överger henne och lämnar henne till den man som har makt att göra honom till bankdirektör. Borkman äktar istället Ellas tvillingssystem Gunhild och lever med henne i ett allt bistrare äktenskap. Slutligen åker han i fängelse för sina svindlande affärsers skull. Väl i frihet väljer Borkman att tillbringa åtta år i frivillig isolering på övervåningen i sitt hem.

Egen vinnings skull

Pjäsen visar en människa, en företagare, som gör sig av med det dyraste han äger,

SVEN OTTO LITTORIN är konsult och stationerad på det av Kreab ägda Strategy i New York.

kärleken mellan honom själv och sin älskade, för egen vinnings skull; för att få del av makten.

Ibsens Borkmanspjäs togs sent i höstas som utgångspunkt för ett mycket intressant seminarium om ledarskap och ledarfilosofier som Dramaten ordnade för såväl kulturfolk som näringslivsföreträdare.

Seminariet ställde den grundläggande frågan - är Borkman representant för en ledarstil som måste falla?

Annat än kontraktet

Det första man måste fråga sig är naturligtvis om en sådan ledarstil över huvudtaget längre finns. Vi som har förmånen att arbeta med intellektuellt spännande uppdrag i en livlig och inspirerande miljö svarar naturligtvis nej på en sådan fråga. Det är inte arbetskontraktet som primärt binder oss bakom skrivbordet utan lojaliteten mot arbetsgivaren och engagemanget för arbetsuppgifterna.

I en sådan miljö är inte avsuttna timmar måttet på god arbetsinsats utan

den mäts istället i termer som kundnytta, kreativitet och social förmåga. Och för att dessa funktioner skall fungera krävs såväl chefer som medarbetare som lever hela liv, med dimensioner utanför företaget.

Pappledighet

Men vi är nog lyckligt lottade, vi som går med glada steg till jobbet varje morgon. Andra, med smalare karriärstegar och med trängre passager mot toppen, upplever en annan företagskultur. Där etableras lättare en miljö där det fina är att sitta över längst eller ha flest uppdrag. Pappaledighet är inte att tänka på. Att gå hem kl 17 för att hämta barnen på dagis är ett tecken på svaghet. Därmed blir till exempel en obligatorisk pappamånad ett bra sätt att hjälpa männen mot en annan ledarstil. Westerberg blir ett redskap mot Borkman.

Så gick resonemangen på Dramatens seminarium.

Den förverkligade entreprenören

Lorentz Lyttkens, en av föredragshållarna vid seminariet, resonerade annorlunda. Borkman är inte primärt en ledarstil utan en entreprenörssjäl i sin renaste form - en person vars oerhörda vilja att skapa springer över i en lust att göra något verkligt, att förverkliga. Entreprenören blir verkligare genom sitt skapande och han går i baklås när förverkligandet går om intet.

Lyttkens tog sin egen far som exempel och pekade på det tjugotal år det hade tagit för honom att komma över ett större misslyckande. Två decennier

ältades problemen innan drivkraften att skapa på nytt tog överhanden. Borkman har i Ibsens pjäs inte hunnit dit ännu.

Självedstruktiv förstörelse

Skapandet kräver också förstörelsen, som redan den österrikiske ekonomen Joseph Schumpeter konstaterade i början av seklet. Förstörelsen kan ta sig rent självdestruktiva former som hos Borkman eller hos Lyttkens far. Men samtidigt är förstörelsen en obönhörlig del av skapelseprocessen. I naturen är det självklart. Hösten är ju en enda lång bekräftelse på, och en förberedelse för, vårens ankomst. I ekonomin finns samma förstörande drag. När Astra presenterade sin magsårmedicin Losec innebar det samtidigt att tiotusentals magsårskirurger och annan vårdpersonal världen över riskerade sina arbetstillfällen.

Dödsstöten

Men vem kunde för den skull haft rätten att förhindra utvecklingen av Losec? När IKEA utvecklades innebar det dödsstöten för huvuddelen av den gamla möbelhandeln. Telefonautomatiken gjorde tusentals växeltelefonister arbetslösa i det korta perspektivet.

Bakom alla dessa innovationer står oftast en eller ett par personer som genom sitt entreprenörskap, sitt totala engagemang, rätt mycket liknar Borkman. Den totala hängivenheten hos en entreprenör matchas förmodligen bara av en forskare vid sitt mikroskop eller en Dramatenregissör med sin ensemble. Och det är det engagemanget som gör att den utveckling vi andra är en del av inte

stannar upp. Utan Borkman ingen Einstein, som Lyttkens uttryckte det.

Bilden av företagaren

Alla gillar skapandet men få gillar förstörelsen som är förknippad med den. Förstörelsen blir ett hot mot dem som har allt att vinna på det gamla. Man vet vad man har, men inte vad man får.

Sannolikt är det därmed ekonomins förstörande drag som givit oss den bild av företagaren eller entreprenören som så tydligt dominerar inte bara den allmänna uppfattningen, utan allt ifrån litteraturen till nationalekonomin. Det är annars inte så många gånger som Ibsen har något gemensamt med Keynes.

Utsugande sluskar

I konsten och litteraturen är bilden av företagaren nästan alltid den mörka, den onda. I Timbros nya antologi *Skapare, skojare och skurkar* (Timbro, 1994) är exemplen legio. I Torgny Lindgrens *Ormens väg på hälleberget* (1982) framträder den liderlige handelsmannen och utsugaren Karl Orsa. I Sven Delblancs *Samuels döttrar* (1982) utnyttjas kvinnors beroendeställning av snart sagt varje maktthungrig arbetsgivare. Per Wästberg, Jaques Werup och Klas Östergren är andra författare som nämns i Timbroantologin för sina beskrivningar av utsugande sluskar till kapitalister.

Gemen fabrikör

Tragiska människoöden har också dramatiserats för filmduken. Den enfaldige mördaren med Stellan Skarsgård och Hasse Alfredsson i huvudrollerna är en av

de starkaste filmerna med en en särdeles ond och gemen fabrikör som representant för förtrycket.

Entreprenören i ekonomin

Österrikaren Joseph Schumpeter kom redan 1911 ut med sin bok *Den ekonomiska utvecklingens historia*. Det var här som entreprenören, företagaren, för första gången sattes i centrum av ekonomin. I Ratios nya antologi - *Schumpeter - Om skapande förstörelse och entreprenörskap* (Ratio, 1994) beskriver Schumpeter ingående processen.

Resonemangen om entreprenören i centrum landar hos Schumpeter i teorin om konjunkturcykler. För att introducera något nytt under normal jämvikt måste entreprenören utmana traditioner och visa både mod och styrka. Innovationer ger oftast en ekonomisk vinst som lockar andra att följa i hans fotspår. Snart finns en hel kärna av entreprenörer som sätter igång en vågrörelse genom ekonomin.

Kapitalismens kärna

För att denna vågrörelse skall kunna fortplantas och växlas in i ekonomiskt välstånd krävs det som Schumpeter kallar "kreativ förstörelse". Schumpeter menar att marknadens process är organisk (Ur Capitalism, socialism and democracy, återgiven i Ratioantologin):

Öppnandet av nya marknader, utländska eller inhemska, och den organisatoriska utvecklingen från verkstaden och fabriken till företag som US Steel belyser samma process av industriell mutation (...) som oupphörligen revolu-

tionerar den ekonomiska strukturen inifrån, oupphörligen förstör den gamla, oupphörligen skapar en ny. Denna skapande destruktionsprocess är kapitalismens kärna.

Den kreativa förstörelsen är så betydelsefull att den är kärnan i hela ekonomin. Utan Borkman blir vi inte bara en Einstein fattigare utan också rent materiellt fattigare, hur illa vi än tycker om Borkmans privatmoral eller hans ställningstaganden i livet.

Keynes på villovägar

Schumpeters analys skiljer sig på ett radikalt sätt från till exempel den keynesianska. Keynes och hans efterföljare har alltid haft svårt för kopplingen mellan makro, de aggregerade arbetslöshets-, inflations- och tillväxttalen, och mikro, de enskilda aktörernas aktivitet på marknaden. Det finns för det mesta en residual i keynesianska eller neokeynesianska analyser, en liten svart "låda" som givet nationalekonomins favorituttryck *ceteris paribus* - allt annat lika - löser de problem som uppstår när man försöker rationalisera bort entreprenören.

Banbrytande verk

Den keynesianska synen på ekonomins funktionssätt håller nu sakta på att omvärderas. I en liten skrift från Institute of Economic Affairs, *The End of Macroeconomics?* (IEA, 1994), skriver den brittiske ekonomiprofessorn David Simpson engagerat om vad som gick fel med den keynesianska makroanalysen av ekonomin.

Trettioårsdepressionen förändrade

såväl synen på nationalekonomi som på politikens möjligheter och skyldigheter. Den gamla politiken, resonerade såväl allmänhet som politiker, måste varit misslyckad eftersom den djupa depressionen inte kunde förhindras, eller (vad man ansåg) ens lindras, med hjälp av de gamla metoderna.

Det var i den miljön, präglad av massarbetslöshet, stillastående, ja till och med sjunkande priser och i teoretisk osäkerhet, som Keynes banbrytande verk *General Theory* kom till.

Keynes teorier kom, omsatt i praktisk politik, i korthet att gå ut på att genom olika åtgärder stimulera den aggregerade efterfrågan för att därigenom få upp produktionen och sysselsättningen. Med den höga arbetslöshet och brist på trånga sektioner som då rådde var det billigt att öka produktionen. Inflation var det minsta av de problem som Keynes konfronterades med.

Återupprättade hedern

Därför föreföll det också möjligt och rimligt att stimulera efterfrågan genom en expansiv finanspolitik. Keynes teorier kom att framstå som, förutom politiskt tilltalande, också som något nytt, något som återupprättade nationalekonomins heder i allmänhetens ögon. Detta är några av orsakerna till att den keynesianska analysen fick så stort genomslag efter andra världskriget.

I en berömd studie från 1958 påvisades vad man tolkade som ett samband mellan inflation och arbetslöshet. Genom denna s k Phillipskurva sökte man påvisa att stigande arbetslöshet är inflationsbe-

kämpningens pris och omvänt: med ett visst mått av inflation kunde arbetslösheten hållas låg.

Smörgåsbord?

Slutsatsen för politiker och ekonomer under perioden som följde efter att Phillipskurvan presenterades var att där fanns, som S-E-Bankens nuvarande chefekonom Klas Eklund skrev 1981, ett "stort ekonomiskt-politiskt 'smörgåsbord', där de kunde välja precis den kombination av inflation och arbetslöshet som för tillfället - av konjunkturpolitiska, sociala eller politiska skäl - var önskvärd." I SAFs nya strukturrapport *Välståndets grunder - Strukturrapport 95* (SAF, 1994) skriver författarna med adress till konjunkturfokuserade ekonomer:

Fine-tuning

"Många har uppfattat den ekonomiska politiken som en maskin med ett kontrollrum i finansdepartementet. Med hjälp av det som på ekonomspråk kallas "fine-tuning", finjustering, skall lågkonjunkturer vändas i uppgång och allt bli som förr igen. Vad det egentligen innebär är en anpassning till krafter man inte rör över. Därmed blir man lätt både marknadens och storpolitikens fånge.

Under snart tre decennier är det sådan politik som svenska regeringar, med korta undantag, sökt driva. Resultatet är nedslående."

Strukturella lösningar

Tvärt emot syftet har de länder som försökt konjunkturpolitik fått såväl strukturella som konjunkturrella problem. De

länder som däremot sökt strukturella lösningar har belönats med bättre konjunkturer.

Därmed verkar managementgurun Northcote Parkinson ha fått rätt. Parkinson sammanfattade redan 1957 sina slutsatser i ett antal universella lagar där framför allt den första är välkänd: Arbete expanderar alltid så att det fyller anslagen tid.

Parkinsons svenska lag formulerades i ett anförande inför SAF-kongressen 1980: Sikta på välstånd och Du får sysselsättning.

Sikta på sysselsättning och Du får allt annat än välstånd.

Det sades för snart 15 år sedan. Idag är det mera rätt än någonsin.

Det förvaltande kapitalet

Riskkapital, eller snarare den upplevda bristen på detsamma, har varit i centrum av den ekonomisk-politiska debatten i årtionden. Jag vill hävda att det i en grundläggande mening inte råder någon som helst brist på kapital i sig. Men det råder betydande brist på incitament för kapitalet att vara här, just nu, och investeras i långsiktiga projekt som utvecklats här i landet.

Det finns flera förklaringar till detta, men i grunden bygger de alla på det faktum att riskkapital inte är en homogen massa av pengar som flyter från investeraren till investeringsobjektet. Istället torde kapitalet utan svårighet kunna delas upp i åtminstone en förvaltande del och en skapande. Det förvaltande kapitalet kännetecknas av ett längre avstånd mellan investeraren och själva investeringen och

ett visst mått av ointresse, ja, ibland är ointresset för själva investeringsprojektet till och med centralt.

Kapitalägarens köpkraft

Finansiella investeringar som till exempel banksparande är ett typexempel. Spararen är oftast ointresserad av i vilket specifikt projekt hans sparmedel investeras och även om han vore intresserad är det trots det omöjligt att urskilja person A:s investerade medel från person B:s. Det naturliga mätvärdet på det förvaltade kapitalets avkastning mäts i kronor och ören eller som andel av investeringen. Sådant kapital blir sannolikt också mera känsligt för sådana skatter och regler som förändrar nettoavkastningen efter skatt och avgifter eller, för att gå ett steg längre, som ökar eller minskar kapitalägarens köpkraft.

Högsta möjliga avkastning

Traditionell finansanalys bygger mycket på detta förvaltande kapital och hur informationen på marknaden sprider sig lika snabbt som elektronerna rusar genom dataledningarna. Stora kapitalströmmar blir t ex resultatet av mycket små ränteförändringar eftersom marknaden hela tiden jagar högsta möjliga avkastning.

Risikfria statspapper

Men detta räcker inte som förklaringsmodell för ett lands investerings- och produktionsmönster. I den ovannämnda strukturrapporten från SAF konstateras att det varje år sedan 1974 har varit mera lönsamt att köpa riskfria statspapper än att

investera i produktionen. Det är sannolikt en bidragande orsak till att det ackumulerade nettoutflödet av investeringar mellan 1982 och 1994 uppgår till hela 240 miljarder kronor.

Förväntan om framtiden

Men trots detta har det ju skett investeringar i Sverige. Det visar att den totala nettoavkastningen inte är det enda mått som får investeraren att placera sitt kapital här. Förväntan om framtida avkastning kan vara en orsak till investering, men givet Sveriges dåliga historiska resultat kan det trots allt inte vara en dominerande förklaring.

Det verkar alltså finnas ytterligare en typ av kapital, som man skulle kunna kalla det skapande kapitalet. Det är sådant kapital där själva projektet är nära investeraren och där avkastningen i monetära termer är mindre intressant, utan att vara ointressant. Här finns den typiske småföretagaren som med alla företagsekonomiska modeller skulle göra allt annat än att pantsätta sin villa för att köpa en ny svarv. Ändå sker det dagligen, utan annat tack än en hög marginalsatt och krångliga regler. Ur det perspektivet är det ett under att vi har så många småföretag som vi trots allt har.

Det kulturella kapitalet

Men mellan dessa ytterligheter finns det andra svårfångade investeringsströmmar. Låt mig ta USA som exempel. Det förefaller som om investeringar - åtminstone där - har låg elasticitet, det vill säga nettoersättningen är mindre intressant än vad vanliga modeller får oss att tro. USA

är ju ett land med en gemensam valuta och välutvecklade finansmarknader, där även små skillnader i avkastning annars borde få ett stort genomslag i investeringsviljan.

Vad är det då som förklarar de stora skillnaderna i investeringar mellan stater som t ex Kalifornien och Wyoming? För det första är skatteklarna och marginalskatterna låga och skillnaden i skatt mellan två stater är så liten, att det alltså sannolikt inte räcker för att avskräcka investeringar i sådana stater som, relativt de andra har sämre nettoavkastning efter skatt. Småföretagarnas envisa förbiseende av dessa företagsekonomiska modeller kan dock inte ensamt förklara vad som sker. Det finns något annat - ett kulturellt kapital, där drivkrafterna är andra än entreprenörskapets envishet eller finansiärens jakt på avkastning.

Fingervisning

Hos denne investerare är det mera intressant att se till sådant som för oss andra kan förefalla irrationellt. Enkla intervjuer av investerare skulle kunna ge en fingervisning. Närheten till golfbanor, naturupplevelser, familjeförhållanden eller helt enkelt ett nästan altruistiskt samhällsengagemang styr sannolikt investeringar i högre omfattning än vad vi tror.

Detta perspektiv har kommit i skymsundan i Sverige. Och det är inte underligt. Under en lång följd av år har en investerare erhållit drygt tio procent av avkastningen och staten har tagit resten i skatt. Då kan man knappast tala om avkastning utan som SAFs strukturrapport hellre kallar nettoersättningen; ett

slags mäklararvode för att mäkla pengar från investeringens avkastning till staten. Med skatter i den klassen får den skapande, kulturella eller sociala dimensionen litet utrymme.

Låt Borkman leva!

Hos Schumpeter börjar den ekonomiska aktiviteten hos enskilda människor. Aggregat och nationella heltal är lika ointressanta som andra medeltal eftersom de inte säger någonting om alla de till synes irrationella val som träffas hos var och en av alla individer på marknaden.

Vi kan som ovan skilja mellan en "vanlig" företagare och en entreprenör, mellan en investerare med förvaltande eller skapande kapital. Men vi kan också ana att det finns rader av investerare däremellan, med andra individuella val och drivkrafter. Utan dem hade Norrland varit avfolkat och Wyoming ett enda stort stödområde.

Ica-handlaren i Skänninge

Alla företagsledare eller entreprenörer är inte som John Gabriel Borkman. En och annan av dem är snarast att likna vid näringslivets små Einsteinar. Däremellan återfinns till exempel den lokale Ica-handlaren i Skänninge och alla, främst kvinnor, som nu startar eget som avknoppningar från den offentliga sektorn. Vi kan visserligen ha synpunkter på somligas moral eller uppförande. Men för att bilden skall bli hel måste vi också ge dem ett erkännande för vad de faktiskt skapar. Det är de som gör det möjligt för oss andra att faktiskt ha råd att då och då gå på Dramaten.